

**Aquell qui és,
el Déu vivent i vertader de
Gregori Palamàs**

Atanasi Jevtic

**INSTITUT DE TEOLOGIA ORTODOXA
SANT GREGORI PALAMÀS
BARCELONA**

Aquell Qui és,
el Déu vivent i veritable de Gregori Palamàs
Títol original francès:
Celui qui est, le Dieu vivant et véritable de Grégoire Palamas

Traducció al català: P. diaca Josep L. Moya
amb el suport de

Presentació: Arxiprest Joan

Editat per Institució de Teologia Ortodoxa Sant Gregori Palamàs
Patriarcat de Sèrbia
Barcelona

Col·labora: Fundación Pluralismo y Convivencia

C/ Aragó 181 08011
Barcelona
1a edició octubre 2005
dipòsit legal B- 43436 – 2005

**AQUELL QUI ÉS,
EL DÉU VIVENT I VERTADER DE
GREGORI PALAMÀS**

PRESENTACIÓ

Va ésser l'any 1987 si la memòria no erra; la tarda queia plàcida i lànguida al final de primavera, tocant l'equinocci, el principi d'estiu. Al pati de l'Institut Saint-Serge, de París, concretament estaven parlant el P.Nicolas Cernocrak, el degà d'aquell temps, el protoprevere P. Alexis Kniazeff, i l'Arxiprest P. Boris Bobrinskoy. Havíem acabat de prendre cafè després del dinar que va seguir a la verificació de les matèries de tercer any, i les poques de quart que hi havia a l'època per als que seguien els estudis a distància. Jo en aquell temps sovintejava l'Institut de forma freqüent malgrat la distància. Se'm va suggerir d'acompanyar el P. Nicolas fins a Montgeron, al Molí de Senlis amb ocasió de la visita de Msr. Laurentije, bisbe, en aquell moment, per Europa Occidental i França, del Patriarcat de Sèrbia.. La seva visita pastoral coincidia amb la festa de la Fraternitat de St. Justí Popovic. Entre d'altres, fer coneixença amb el Vadika Laurentije era a fi d'exposar-li i demanar parer, canònicament parlant, de la circumstància, de l'estafa moral que al llarg de cinc inacabables anys patia la comunitat ortodoxa de Barcelona, abandonada per part de les estructures eclesiàstiques, malauradament ortodoxes, que havien indicat el camí a seguir a aquesta comunitat en un moment important de la seva existència, i que després van abandonar a la seva sort, de forma negligent, ometent la caritat fraterna, i fins i tot, cal dir-ho, utilitzant l'engany per motius foscos, de tal manera que, tot mirant enrera sense sentiments que titllariem de no cristians, encara sentim dolor en recordar aquelles circumstàncies penoses. Al final de vespres varen ser convidats a sopar, i en finalitzar l'àgape varen ser presentats a qui era aleshores el P.Atanasi. Ell era qui havia presidit l'ofici de capvespre i venia també de fora acompanyant el bisbe per la festa. Precedit per la seva reputació de "vertader teòleg" ens va acollir fraternalment, ens va escoltar, propiciant una reunió amb Msr. Laurentije al seu petit racó, a les golfes del casalot de Montgeron, i allà, Vladika, el P. Atanasi, el P. Nicolas i nosaltres mateixos vàrem anant desgranant la situació, encara candent i penosa en aquells dies, de la nostra comunitat.

Davant la gelor polar rebuda durant cinc anys, espiritualment parlant, per part de l'anomenada "cuina eclesiològica ortodoxa", un ambient d'escalfor, de comprensió i d'escolta s'obrí davant nostre i els consells i orientacions rebuts van fer néixer l'esperança, a més de la confiança en l'altri; allà, en aquella sotateulada del Molí de Senlis no hi havia "estructura", no hi havia inquisició, no hi havia malfiança ni intencions mal dissimulades. S'hi respirava "sobor", érem "en Església". Vàrem sortir tard, havent fet uns lligams que avui perduren i amb la seguretat de què la barcarola de Barcelona arribava ja a tocar a bon port. Tot això amb el major respecte a tots i a tothom canònicament parlant, amb la seriositat i sobrietat que caracteritza la nostra actual Església Mare.

Ja en plenitud de comunió amb el Patriarcat fundat per sant Sava, ens hem retrobat a Himelstuz, a París, a Barcelona, a Brusel·les, etc. etc., amb l'ara bisbe Atanasi Jevtic, i sempre el perfum de l'amistat, dintre del respecte al que ell és en la nostra església, perdura al llarg del temps. Aquestes línies introductòries no són pas per judicar o comentar la seva obra com a teòleg o com a pastor. És per donar testimoni de la seva persona, des seu acolliment mantingut en el temps. A tal persona, tal teologia. Monsenyor Atanasi no practica la filosofia de les coses sagrades, de Déu. Fa teologopraxis. Aquí rau, crec, la clau de qui és ell. Per això, tot demanant-li perdó per la gosadia i com a petit homenatge i expressió de gratitud vers ell, sempre que em pregunten qui és el bisbe Atanasi, sempre responc: És l'Amic de la nostra parròquia, i m'agrada pensar que és amic meu.

Arxiprest Joan

AQUELL QUI ÉS, EL DÉU VIVENT I VERTADER DE GREGORI PALAMÀS¹

Per celebrar la memòria de sant Gregori Palamàs, arquebisbe de l'Església del Crist a Tessalònica, teòleg i Pare de l'Església catòlica i universal estesa al món, he escollit parlar-vos d'una qüestió d'abast general.

El tema de la meva intervenció és en efecte *Aquell que és*, o Ων, és a dir *Yahweh*, el Déu vivent i vertader, que confessava teològicament sant Gregori Palamàs, i del que donava testimoni tant per la seva vida benaurada, com per la seva teologia. Per començar, he de confessar el temor i l'embaràs que m'embarguen en haver de parlar d'un tema tan teològic davant un auditori de teòlegs, arribat de la meva estimada ciutat de Tessalònica, de la Santa Muntanya i de Grècia, la meva segona pàtria. El temor que m'embarga és sobretot de no saber exposar i comentar com caldria davant la vostra caritat, la fe i la teologia d'aquest Pare tan gran entre els Pares i els teòlegs de l'Església ortodoxa, i la confessió tan inspirada que ha exposat d'aquestes veritats bíbliques i patristiques que representen el nucli mateix de la nostra fe cristiana, de la nostra identitat ortodoxa.

Si he escollit de parlar-vos d'aquest tema, he de dir-ho d'entrada, és perquè la teologia de sant Gregori Palamàs tota sencera no forma més que un grandios comentari de

¹ Conferència impartida durant un simposium teològic organitzat en honor i memòria de sant Gregori Palamàs, organitzat a Tessalònica (12 – 14 novembre 1984) per la metròpoli d'aquesta ciutat.

l'Evangelí segons sant Joan – que era ell mateix “el més teòleg dels evangelistes”²- i sobretot del seu capítol 17, verset 3: *Perquè això és la vida eterna que et coneguim [en el sentit bíblic del coneixement = comunió], a Vós, l'únic Déu vertader, i Aquell qui heu enviat, Jesús Crist.*³

Sant Gregori Palamàs és un teòleg vertaderament bíblic i evangèlic, i la seva teologia es troba en la línia de filiació vivent dels grans teòlegs de l'Església del Crist, començant per sant Joan el Teòleg i seguint sense interrupció per sant Ireneu de Lió, Atanasi el Gran, els Capadocis i en particular Gregori el Teòleg, després Dionís l'Areopagita, Màxim el Confessor, Simeó el Nou

² *Obres*, 1, 93. Les *Obres* de sant Gregori Palamàs són citades a partir de l'edició crítica grega publicada pel professor P. Christou a Tessalònica Συγγράμματα [obres escrites completes], volums I – III, 1962 – 1970 (citades davall *Obres*); a més les *Homilies*: a partir de l'edició de la “Patrologia grega” (PG 150 – 151), i a partir de l'edició de OECONOMOU (Atenes 1961), i els *Capítols* i altres obres a partir de la “Filocalia”, 4a edició (Atenes 1961, volum 4).

Per al lector en francès, recordem que les *Triades* han estat estudiades (amb una traducció francesa) pel P. J. Meyendorff, volums I – II (Louvain 1973), un recull de *Dotze Homilies per a les festes*, traduïdes per J. Cler (Paris 1986) i *Sobre la deïficació de l'ésser humà* traduïda per M.-J. Monsaingeon i Paramell (París 1990). La *Carta a Xènia* ha estat publicada per les edicions de “La Lumière du Thabor (París 1992) i nombrosos textos de sant Gregori han aparegut a la revista del mateix nom (num. 1, 5, 10, 13, 17, 21, 22, 24, 26, 27, 28, 29, 35)

³ El company d'asceti de sant Gregori Palamàs en les gestes de l'hesicasm i de la teologia, sant Gregori el Sinaïta comenta així aquest passatge de Joan 17, 3: “cal comprendre així aquesta paraula de l'Evangelí: “Heus ací la vida eterna – que ells et coneguim, a Vós, l'únic Déu veritable” en tres Hipòstasis, i “Aquell que heu enviat, Jesús Crist”, en dues naturaleses i en dues voluntats.” (Capítol 323, Filocalia. Volum 4 p. 36 Atenes 1961).

Teòleg, i tants d'altres entre els més grans Pares i teòlegs de l'Ortodòxia. Aquesta teologia vivent, bíblica, apostòlica i patristica, continua i segueix essencialment la “teologia reveladora de la Veritat mateixa del Crist”, d'aquest Crist que sant Gregori Palamàs qualificava també de “Primer Teòleg”⁴.

Aquesta “teologia de la manifestació”, o, per reprendre les paraules del mateix Palamàs, aquesta teologia reveladora i manifestant, és a dir aquesta teologia de la teofania i de l'escatologia, no és simplement una filosofia sobre Déu, ni és tampoc una teologia filosòfica; és el testimoniatge beneït, vivent i veritable, que lliurem *com a enviats de Déu, davant de Déu, parlant en Crist*, sobre el Déu vivent i veritable, *com a demostració d'Esperit i de poder*, en la proesa beneïda de l'hescasme, en l'Església: *obertament, reflectim com en un mirall la glòria del Senyor, transformats en aquesta mateixa imatge, anant de glòria en glòria, com per l'Esperit del Senyor*⁵. El Déu de sant Gregori Palamàs no és pas “el déu dels filòsofs”, és en veritat “el Déu dels nostres Pares”, és a dir el Déu d'Abraham, d'Isaac i de Jacob, dels sants Profetes, dels Apòstols i dels Pares, és a dir també el Déu bíblic de la Revelació i de la salvació; és encara el Déu de l'aliança i del consell amb l'home, el Déu de la Tradició vivent, judeo-cristiana, eclesial, és el Déu que s'ha revelat en Crist pel poder de l'Esperit Sant.

Podem estar segurs que tota la teologia i tot el testimoni de sant Gregori Palamàs tenen la font en aquest

⁴ *Discursos demostratius*, I, *Obres*, volum I, p. 25.

⁵ 2 Cr. 2, 17 i 3, 18; 1 Cor. 2, 4.

testimoniatge evangèlic del sant apòstol Joan el Teòleg: “Déu, ningú l’ha vist mai; el Fill únic, aquell que és al si del Pare, Ell ens l’ha revelat⁶. Aquesta paraula supremament evangèlica de l’apòstol Joan l’Evangelista conté amb tota evidència les dues afirmacions bíbliques fonamentals sobre Déu.

Primera afirmació: *Déu, ningú l’ha vist mai*. Aquesta afirmació és testimoni del misteri inaccessible i inconcebible del Déu transcendent de la Bíblia – la qual cosa representa la meitat poc més o menys de la teologia de sant Gregori Palamàs: la *teologia apofàtica*, que confirma precisament la total impotència de l’esperit humà per a comprendre el misteri de Déu, i del discurs humà per a expressar-ho en tota la seva autenticitat⁷. Tot el que l’esperit humà podria comprendre i dir del Déu incognoscible, invisible i inconcebible, no arribaria a representar més que una mena de “filosofia sobre Déu” o “teologia filosofant”. Es revelaria indigna de suscitar la més petita confiança en la seva fidelitat i autenticitat.. Una “teologia” tal no podria res més que aportar i citar alguns elements que establirien l’existència “d’una energia contemplada només en les seves criatures”, no sabria aportar un testimoni veritable de l’existència del Déu vivent i vertader, del “Déu per essència i en tres hipòstasis”⁸.

La segona afirmació continguda al passatge de sant Joan Evangelista que hem citat dóna tanmateix testimoni

⁶ Jn. 1, 18

⁷ Cf. *Carta 1* (a Akindynos), *Obres*, 1, 211.

⁸ *Homilia 16* (PG 151; 204 B) cf. *Obres 2*, p. 582.

d'una altra veritat – i just en aquesta constitueix veritablement l' *Evangelí* (= la Bona nova, l'anunci joiós) per a nosaltres els homes com pel nostre coneixement i el nostre discurs sobre Déu. Aquesta afirmació ens parla en efecte de l'aparició i de la revelació d'aquest Déu fins llavors desconegut: *El Fill únic que és al si del Pare, Ell ens l'ha revelat*. És en aquesta veritat evangèlica, revelada per Déu, on rau l'altra veritat de la teologia de st. Gregori Palamàs, la seva *Teologia catafàtica*, el que representa el punt de partida de la seva gesta d'hescasta i de teòleg, així com de la seva experiència espiritual a l'Església. És la Persona del Fill únic de Déu, vingut *del si del Pare*, per tal de revelar Déu el Pare; és també la font primera i autèntica, la penyora del testimoni teològic i viscut del sant arquebisbe de Tessalònica i Teòleg de tota l'Ortodòxia. És també ben bé aquesta Persona del Fill de Déu encarnat, del Déu-home, el Crist, la que revela al món i als homes la santa i vivificant Trinitat, *Aquell qui és* [Yahvéh, o Ων] realment i veritablement Déu, l'únic *Déu vivent i vertader*; així ens són revelats i oferts, a nosaltres els homes, el veritable coneixement i el veritable discurs sobre Déu [*la teologia*], i per ella mateixa el veritable coneixement, la unió vertadera amb Déu i la vida eterna.⁹

⁹ Heus ací un exemple característic extret de les Tríades de sant Gregori Palamàs (*De la defensa dels sants hesicastes*, 2-3, 45-46. *Obres* 1, 578-579) “Avui, Déu ens ha aparegut en la carn, cregut pels gentils, predicat en el món (1 Tim 3, 16), quan la llei de gràcia ha estat revelada fins els confins de la terra, quan hem rebut l'Esperit que ve de Déu, per *conèixer els dons preciosos que Déu ens ha fet* (1 Cor. 2, 12), mentre que nosaltres som *ensenyats per Déu* (Jn. 6, 45) i hem esdevingut alumnes del Paraclèt [...], mentre posseïm *l'intel·lecte del Crist* (1 Cor. 2, 16) i *els ulls de l'Esperit* [...]; [Ara som ensenyats no pas] per la contemplació de les criatures, sinó per

Si hem dit aquestes poques paraules a mode d'introducció, és per subratllar com seria d'inexacte aïllar i valorar la teologia de sant Gregori Palamàs com una teologia sobretot “consagrada a distingir l'essència de l'energia de Déu”. Si és cert que sovint ha mencionat i subratllat a les seves obres la veritat teològica de la distinció entre essència i energia de Déu, l'abast de la seva teologia guarda en la seva totalitat un caràcter a la vegada bíblic i personalista marcat, és a dir *un caràcter trinitari*. El que d'entrada salta a la vista a la teologia palamita és aquesta veritat de la comunió i de la unió viscuda de l'home amb el Déu vivent i veritable, és a dir la manifestació de la Santíssima Trinitat, la veritat de la participació total de l'home al cos de Crist encarnat per la gràcia de l'Esperit, i d'aquesta manera a la vida d'amor eterna i increada de la Santíssima Trinitat, Pare, Fill i Esperit Sant. La realitat i el caràcter experimental d'aquesta unió viscuda amb el *Déu que és*, que inclou, per a la teologia de sant Gregori Palamàs, tant la veritat de la transcendència i la imparticipabilitat de l'essència divina com la de la participació i de la comunió a les energies divines increades del Déu trinitari. Aquests són

la contemplació d'*Aquell que ha estat establert Fill de Déu en poder, segons l'Esperit de santedat* (Rom, 1, 4) [...]. *Ara no tenim més que un sol Mestre, el Crist* (Mt, 23, 10)[...]. El coneixement de Déu, que ens és accessible es glorifica de tenir Déu com a Mestre! No és ni un home ni un àngel, sinó el mateix Senyor que ens ha donat un ensenyament i que ens ha salvat. Ja no és per aproximacions que coneixem Déu, perquè tal és el coneixement de Déu que ens ve de les criatures, avui la vida s'ha manifestat, [la vida] *que era prop del Pare i que se'ns ha manifestat* (1 Jn. 1,2) per anunciar-nos que *Déu és llum, i que en Ell no n'hi ha de tenebres* (1 Jn. 1, 5); els que hauran cregut en Ell, els ha fet *fills de la llum*(Ef. 5, 8) [...] *i serem semblants a Ell perquè el veurem tal com és* (1 Jn. 3, 2).”

per tant els elements teològics fonamentals, és a dir el Déu com a Trinitat de Persones, però també la seva essència transcendent (inaccessible) i la participació, la comunicació, a les seves energies divines – increades però participables – elements fonamentals que constitueixen la teologia ortodoxa de sant Gregori de Tessalònica sobre *Aquell qui és*, és a dir sobre el Yahvéh bíblic, el Déu vivent i veritable.

Per tal de subratllar-lo, citem només alguns textos de sant Gregori Palamàs que manifesten la seva visió teològica catòlica (universal) del *Déu vivent i veritable*, del Déu de la tradició bíblica, judeo-cristiana, eclesial i vivent.

Voldria, en primer lloc enfocar la nostra atenció cap a aquesta *Pregària* meravellosa i inspirada de sant Gregori que es troba al principi del *primer Discurs demostratiu* sobre la processó de l'Esperit Sant. Molt característica i exacta és l'observació d'alguns autors ortodoxos que han estudiat la teologia hesicasta palamita, entre d'altres el P. Amfiloqüe Radovic¹⁰, segons la qual la teologia hesicasta palamita sobre la distinció entre l'essència i les energies divines, troba a la vegada el seu punt de partida i la seva confirmació en la veritat teològica de la processó hipostàtica i del do de la gràcia de l'Esperit Sant, és a dir que es desprèn de l'experiència de la vida plena de gràcia en l'Esperit, en l'Església com a Cos de Crist, lloc on habita Déu el Pare, o en altre termes del lligam estret que estableix entre Pneumatologia i Cristologia segons la tradició i la fe de l'Església ortodoxa.

¹⁰ Cf. La seva obra fonamental *El misteri de la Santa Trinitat segons sant Gregori Palamàs* (en grec), Tessalònica, 1973.

La *Pregària* de sant Gregori Palamàs que hem citat, precedeix la presentació de la teologia de la *processó* personal i del *do benaurat* de l'Esperit Sant, i aquesta teologia és, ja ho hem dit, una “teologia manifestadora (autoreveladora) de la Veritat mateixa, el Crist”, qui, segons les paraules de sant Gregori Palamàs, “com a *Aquell qui és* preetern, ha esdevingut per nosaltres teòleg, ja que tot i essent realment la Veritat substancial ens ha aparegut per amor a l'home com a herald de la Veritat, perquè és realment per això que ha vingut en aquest món a fi de donar testimoni de la Veritat, i tot aquell que sigui de la veritat i cerqui la veritat voldrà seguir el seu camí veritable.¹¹”

Sota una forma abreujada, la *Pregària* de sant Gregori Palamàs s'expressa així:

*Oh Déu de l'univers,
únic Mestre i únic garant de la vertadera teologia,
de tots els seus dogmes i totes les seves paraules,
única Trinitat amb únic principi,
no sols com a únic Mestre de l'univers,
sinó també únic perquè en Vós està l'únic principi per
damunt dels principis,
única Mònada sense causa [= el Pare]
de qui procedeixen i vers qui remunten
fora del temps i sense causa tant el Fill com l'Esperit [...]
Pare únic inengendrat, que no procedeix i que per dir-ho
d'alguna manera sou sense causa
Pare únic de Llums no separades i iguals a Vós en glòria
[= el Fill i l'Esperit]*

¹¹ *Obres* 1, 26.

[...] *Concediu-nos de ser agradables a Vós per tal de dir la vostra Divinitat (θεολογησαι) amb la mateixa veu que aquells que us han estat agradables des de tots els segles, per la paraula o pels actes*

[...] *A fi que tots us coneguem, sola i única Font de la Divinitat, únic Pare, l'únic que fa procedir tant el vostre Fill únic com el vostre Esperit... i que glorifiquem un sol Déu, en la unitat i la simplicitat, en l'abundor, diria, incontenible de la Divinitat per tal que en retorn siguem glorificats per Vós en l'abundor de la deïficació i la resplendor de la vostra triple llum [= les energies divines], ara i pels segles sense fi. AMÉN*

Si volguéssim simplement enumerar els punts principals d'aquesta *Pregària*, podríem dir que en aquest petit text de pregària i doxologia de sant Gregori Palamàs podem trobar totes les qüestions fonamentals de la seva teologia hesicasta: La *Triadologia* ortodoxa, amb una insistència tan característica en la *Monarquia del Pare*, Font del Fill i de l'Esperit, però també centre i garantia de la unitat de l'Ésser diví, que es troba en “la unitat i la simplicitat, i en l'abundància incontenible de la seva divinitat [εν μιामεν και απλη πλουσια δε και αστενωχητω θεοτητι]”, és a dir en l'única i simple *Essència* divina, amb l'*abundància* que li és pròpia de la seva *Glòria*, de la seva *Llum* i de les seves *Energies*, que no són impersonals, sinó trinitàries i *hipostàtiques* (“en la resplendor de la triple llum”

[εν τρισσοφαι φωτοχυσια]) deíficants per a tota creatura (“en l’abundor de la deíficació” [εν πλουσια θεωσει], és a dir que són les energies deíficants les que són comunes al Pare, al Fill i a l’Esperit Sant, de la mateixa manera que els són comunes l’Ésser diví, l’Essència o la Naturalesa divines. Podríem dir que aquesta curta *Pregària* de sant Gregori Palamàs constitueix perfectament una confessió litúrgica de la seva fe veritable (=ortodoxa) – és a dir un símbol resumit de la seva fe, - i un breu cant de glòria teològica expressat en el llenguatge de la pregària.

Ara bé, retrobarem la mateixa estructura teològica en la *Confessió de fe* pròpiament dita d’aquest sant de la Santa Muntanya i de Tessalònica, però ben segur més desenvolupada i exposada amb més precisió teològica, així com al seu *Tomus Hagiorita* i a algunes de les seves *Homilies* (per exemple la *8a Homilia* conté una Confessió de la fe i la *16a* vertaderament important). Pertot, doncs, sant Gregori Palamàs segueix aquesta mateixa perspectiva teològica correcta de la tradició bíblicopatrística en la concepció cristiana de la Santíssima Trinitat i de la nostra relació amb ella. Apareix clarament, per altra part, que en la seva concepció i la seva confessió de fe teològiques, sant Gregori Palamàs segueix particularment els grans Capadocis i sant Màxim el Confessor.

Estudiem breument l’estructura fonamental de la seva *Confessió de fe*: des de l’inici hi subratlla que el Déu cristià és

Un sol Déu en el Pare, el Fill i l'Esperit Sant, creguts i adorats per nosaltres, Mònada en la Triada i Triada en la Mònada, [...] Pare sense principi, causa, font i arrel única de la Divinitat contemplada en el Fill i en l'Esperit, única causa inicial de tot el que ha vingut a l'existència, [*de Qui venen*] un sol Fill, [...] Déu de Déu, [...] causa i principi de tot el que ha vingut a l'existència puix que tot ha vingut a l'existència per Ell, que per la benvolença del Pare i la col·laboració de l'Esperit Sant, [...] veritablement s'ha fet home, [...] i ha unit sense confusió ni canvi les dues naturaleses, les dues voluntats i les dues energies, però restant el Fill únic en una sola Hipòstasi [=Persona] àdhuc després de la seva hominització, operant [*ενεργων*] en tant que Déu tot allò que és propi de Déu, i en tant que home tot allò que és propi de l'home, [*i*] el seu Esperit Sant [*del Pare*], que procedeix del Pare [...], el qual és Ell també Déu de Déu [...] subsistent [=hipostasiat] en Ell mateix, que procedeix del Pare i enviat, és a dir manifestat pel Fill, causa Ell també de tot el que ha vingut a l'existència, puix que és en Ell que ells [*els éssers creats*] són perfectes¹².

Després d'haver subratllat d'aquesta manera el caràcter personal així com la unitat de les tres Hipòstasis divines, situa al centre la Persona de Déu Pare que, tot engendrant el Fill i fent procedir l'Esperit, conserva la seva monarquia i realitza la unitat de la Santíssima Trinitat, la unitat de l'ésser i de la vida divina. Salvaguarda també el principi ortodox segons el qual “la monarquia no perjudica en res el caràcter tri-hipostàtic de la Divinitat” (tal com està expressament subratllat al *Tomus hagiorita*¹³. St. Gregori Palamàs segueix aleshores la *Confessió de la vertadera fe* i des del mateix inici d'aquesta Triadologia correcta de la distinció entre essència i Hipòstasis divines, procedeix a la distinció entre essència divina i energies divines.

¹² *Carta al monjo Dionís, Obres 2, 494-6.*

¹³ *Obres 2, 568.*

Heus ací exactament el que diu:

Allò que és una obra comuna [de les tres Persones] la *missió* [de l'Esperit Sant], és a dir la *manifestació* del Pare, del Fill i de l'Esperit. Perquè [Déu] *es manifesta* no segons l'essència – ningú no ha vist mai la naturalesa de Déu ni l'ha explicada, - sinó segons la gràcia, el poder i l'energia, que són comunes al Pare, al Fill i a l'Esperit... [I més lluny] El que és comú [a la Santíssima Trinitat] no és només l'Essència superessencial, sense apel·lació, no revelada i imparticipable, perquè per damunt de qualsevol apel·lació, revelació i participació, és també la gràcia, el poder, l'energia, l'esclat, el regne, la incorruptibilitat, i tot allò segons el que Déu a la vegada es comunica i s'uneix segons la gràcia als sants, Àngels i homes¹⁴.

Aquest text de la confessió de la fe palamita que acabem de citar mostra doncs amb evidència que la qüestió teològica entre essència divina i energia es situa, per a la teologia de sant Gregori Palamàs, en el marc general de la teologia ortodoxa. És just després d'haver parlat i testimoniat teològicament segons la Revelació cristiana sobre la distinció entre les diferents Hipòstasis de la Santíssima Trinitat, que parla de la diferència entre l'essència divina i les energies comunes a les Tres Persones. Això apareixerà clarament en la continuació del text de la *Confessió de fe*, on diu que:

Déu no deixa la seva simplicitat, ni en raó de la *distinció i de les diferències entre les Hipòstasis*, ni en raó de la *distinció i de la varietat de les seves potències i les seves energies* [...] Perquè la composició no ve de les Hipòstasis perfectes, ni d'allò de què Déu és capaç, sinó que és només a causa d'allò de què posseeix les potències [= les energies] que podem dir-li compost a causa d'aquest poder.

¹⁴ *Obres 2*, 496.

No hi ha cap dubte doncs que la teologia de sant Gregori Palamàs és abans de tot una teologia del Déu vivent i veritable. En efecte la distinció teològica entre essència divina i energia es fonamenta, a la teologia palamita, primer de tot sobre la distinció *trinitària* revelada per Déu, és a dir, sobre el *caràcter personal* (tripersonal) del Déu bíblic vivent i vertader, que ens ha estat revelat en el Crist, en la persona de l'U de la Trinitat, Aquell que en Ell i per Ell revela el Pare i dóna l'Esperit Sant. Que la Persona del Verb encarnat sigui exactament el punt de partida de la teologia palamita, és el que es veu clarament, entre d'altres, a la seva XVI *Homilia* (“sobre l'economia de l'Encarnació”)¹⁵, on sant Gregori Palamàs s'expressa així:

Si el Verb de Déu no s'hagués encarnat, el Pare no s'hauria mostrat veritablement Pare, ni el Fill veritablement Fill, ni Esperit Sant Aquell que procedeix igualment del Pare. No seria Déu qui s'hagués mostrat en la seva Essència i en les seves Hipòstasis, seria una energia que hom hauria només contemplat en les seves criatures, com ja ho deien altre temps els savis desassenyats i avui els que pensen segons Barlaam i Akindynos. Ara bé, és ben bé així com el Senyor s'ha manifestat Ell mateix tant com és possible, així com la seva Economia [de salvació], i que ell ha manifestat el Pare suprem som *essent veritablement el Pare* [ως αληθως οντα].

En aquest text meravellós de sant Gregori Palamàs, sens dubte únic a tota la literatura patristica, apareix clarament *el caràcter personal* de la revelació cristiana sobre Déu, és a dir que veiem que és la *revelació personal de Déu* en la Persona del Crist encarnat la que constitueix la base de la teologia, la base del vertader coneixement de Déu.

¹⁵ *Homilia* 16 (“sobre l'economia de l'Encarnació”) (PG 151, 204 B).

Perquè si no haguéssim rebut aquesta revelació de Déu per Ell mateix, aquesta encarnació i aquesta hominització “auto operada” del Fill de Déu, tal com ho afirmen els Pares i com ho reafirma sant Gregori Palamàs a partir d’ells, no coneixeriem el Déu personal, vivent i veritable, no sabríem res autèntic ni segur sobre ell. Aquesta revelació no s’ha pogut realitzar més que gràcies al Fill únic de Déu, *el qual, essent (eternament) al si del Pare, ens ha revelat* i explicat per la seva encarnació personal i per la seva hominització en el món i en la història, el Déu fins aleshores desconegut i invisible¹⁶. Sense aquesta autorrevelació i sense aquesta automanifestació de Déu en la Persona del Déu-home, el Crist, tota la nostra “teologia” humana no hauria pogut ser, com diuen els Pares, més que una “tecno-logia” [un discurs compost amb art], de cap manera un discurs veritable, un vertader testimoniatge viscut sobre el Déu vivent i veritable, sobre *Aquell qui és*, el Yahvéh bíblic.

Després de tot el que acabem de dir i citar, ara no podem ara parlar més concretament del Déu vivent i veritable de sant Gregori Palamàs, és a dir del Déu bíblic Yahvéh, *Aquell qui és*, tal com el veu i tal com en parla divinament el sant de Tessalònica. A la seva obra d’enorme riquesa de teologia hesicasta que porta el títol de *Defensa dels sants hesicastes* [Υπερ των ιερως ησυχασζοντων], i que és anomenada també més breument *Les Tríades*, el sant escriu: “Quan Déu conversava amb Moisès, no digué: ‘jo sóc l’essència’ [ουσια], sinó *jo sóc Aquell qui és* [ο Ων]¹⁷;

¹⁶ Jn. 1, 18...

¹⁷ Ex. 3, 4

perquè no és *Aquell qui és* el qui ve de l'essència, és l'essència la que ve d'*Aquell qui és*, només *Aquell qui és* [ο Ων] pot abastar i contenir tot l'ésser [το ειναι]¹⁸.”

Tots ho sabem, aquest passatge de sant Gregori Palamàs ha estat objecte de certa controvèrsia teològica entre alguns teòlegs ortodoxos (en particular entre el P. Meyendorff aquí present i el P. Romanides¹⁹), però no ens entretindrem en aquesta discussió. El que sobresurt abans de tot del passatge que acabem de citar, és l'ontologia bíblica, és a dir personal, personalista si es pot dir, del Déu vivent i veritable, que no és definit per cap altra cosa, ni tan sols per la seva pròpia naturalesa o essència, sinó *Aquell* que en tant que *Persona*, en tant que Existència personal, en tan que Hipòstasi divina, conté i abasta la seva mateixa essència i la seva naturalesa de Divinitat . Segons el passatge citat de sant Gregori Palamàs, la Persona de Déu no és un simple “producte” de la seva Divinitat, de la seva naturalesa divina, sinó que és justament *Aquell qui és*, com a Persona divina, *Aquell* qui “enhipostasia”, és a dir que fa hipostàtica la seva naturalesa divina tot donant-li el seu “mode personal d'existència” [τροπος υπαρξεως], que li permet subsistir realment, concretament i personalment. Si no, segons sant Gregori Palamàs i els Sants Pares de l'Església d'Orient, sense Persona [=Hipòstasi], l'essència o la naturalesa seria “ανυποστατος” és a dir inexistent, inessencial.

¹⁸ *Tríades* 3, 2, 12. La cita ve de sant GREGORI EL TEÒLEG, *Discurs* 45, 3.

¹⁹ Cf. En aquest aspecte les referències donades pel P. AMFILOÛÈ RADOVIC, *op. Cit.* , pp. 189-190, on es pot trobar la seva posició al respecte.

Ell és doncs el Déu bíblic, “Aquell qui és” [ο Ων], Yahweh, tal com es revelà a Moisès a l’Antic Testament, i tal com s’ha autorrevelat personalment tant com li era possible al Nou Testament en la Persona del seu Fill encarnat, del Déu-home, el Crist. Sant Gregori Palamàs podia tenir una tal visió bíblica de Déu com a Persona, és a dir com a *Tríada de Persones*: Pare, Fill, Esperit Sant, justament perquè partia de la Persona divina el Crist, de la divina Hipòstasi del Fill únic i estimat de Déu, el qual des del si del Pare revela i “explica” Déu Pare²⁰. Per la mateixa raó, també el sant teòleg de Tessalònica ha pogut tan sovint subratllar el significat de l’Encarnació i de la manifestació de Déu per mitjà del Déu-home, el Crist: “El millor de tots [*els béns*], o més aviat l’únic bé veritablement i incomparablement bo, és la hominització de nostre Senyor Jesús Crist²¹”.

És molt característic que la teologia de Palamàs prengui d’aquesta manera el punt de partida en la *Cristologia*. Ja ho era certament el punt de partida de la perspectiva teològica bíblica dels Profetes de l’Antic Testament, i més encara les dels Apòstols del Nou Testament, i molt en particular dels Apòstols Pere i Pau. És també aquesta la perspectiva teològica de tots els Pares de l’Església ortodoxa i dels seus Concilis ecumènics; per això no és gens sorprenent que sant Gregori hagi fonamentat la seva teologia hesicasta sobre la confessió dogmàtica de Calcedònia i del VI Concili ecumènic. Heus ací que el *Tomus hagiorita* podia dir al 1351 de la teologia de sant Gregori Palamàs: “No hi ha necessitat de qualificar-la

²⁰ Jn. 1, 18.

²¹ *Homília*, 51, 1.

d'*adjunció* [ποσθηκη], perquè és en realitat solament un *desenvolupament* [αναπτυξις] del VI sant Concili ecumènic²².

És justament partint del testimoni teològic i de la confessió dogmàtica del VI Concili ecumènic sobre la Persona del Crist – que diu que és Ell qui ha unit “*les dues naturaleses* en una sola Persona i una sola Hipòstasi, la naturalesa divina i la naturalesa humana, de la mateixa manera que *les dues voluntats i les dues energies*, l’energia divina i l’energia humana” -, que sant Gregori Palamàs podia parlar de la distinció teològica en Déu entre naturalesa (o essència) i energies divines. Els que no admeten aquesta distinció no només de dues naturaleses, sinó també de dues voluntats i energies, en la Cristologia, és a dir en el Crist, són, segons sant Gregori Palamàs, heretges *monotelites* i *monoenergites*. En conseqüència els que no admeten en teologia, és a dir en Triadologia, en Déu mateix, la veritat de la distinció entre naturalesa divina i energia divina, són també heretges *sabel·lians*, ja que aquests heretges confonen en Déu l’*existència personal* preeterna de Déu com a Trinitat d’Hipòstasis i la potència creadora voluntària, l’*energia* de les tres Persones divines, energia que la Trinitat lliurament i pel seu propi poder, ha manifestat per la creació en el temps del món i de l’home.

La teologia del VI Concili ecumènic representa doncs exactament el punt de partida del testimoni teològic de sant Gregori Palamàs sobre la distinció en Déu de l’essència (o naturalesa) divina i de la divina voluntat i

²² Al *Volum sinodal* de 1351 (PG 151, 436).

energia increades. Però abans de tot és la mateixa Persona del Crist que està al davant – tant a la teologia del VI Concili ecumènic com a la teologia de sant Gregori Palamàs – perquè és precisament la seva Persona divino-humana la que ens revela i ens manifesta la veritable teologia, l'autèntic i salutífer coneixement de Déu, la veritat plena i universal de l'Únic Déu vivent i veritable. I allò que la Persona del Verb encarnat, el Crist, revela al món i a l'home és, principalment i per excel·lència, la Persona del Pare, la Persona d' "*Aquell qui és i qui preexisteix* [κυριως ον και προων]" segons les paraules de sant Gregori Palamàs, "i l'únic que és simplement i únicament *Aquell qui és*²³."

La Persona de Déu Pare és una Persona que conté la naturalesa divina (o essència) però és també una Persona que posseeix la seva pròpia llibertat, la seva voluntat i la seva energia. Déu el Pare com a Existència personal [ο Ων], com a Divinitat inengendrada, font i Pare de la divinitat[Αγεννητος, Πηγαία Θεοτης Θεογονος ο Πατηρ]²⁴, té el seu Fill personal, engendrat per Ell, i el seu Esperit personal, que procedeix d'Ell, i que, tant el Fill com l'Esperit, tenen la mateixa *naturalesa* divina (o essència) que el Pare, però també la mateixa *voluntat* i la mateixa *energia* divines i són igualment Hipòstasis que posseeixen la llibertat, la voluntat i l'energia divines. Ell ens ha revelat també la veritat sobre la Persona del Crist, del Fill encarnat de Déu, arran de la seva hominització autooperada amb la benvolença del Pare i la cooperació de l'Esperit Sant.

²³ Carta 2 a Barlaam. *Obres* 2, 274.

²⁴ *Discurs demostratiu* 1 (*Obres* 1, 25, 42).

És d'aquest Crist que testimonien el IV i el VI Concilis ecumènics i més tard el nostre sant teòleg hesicasta. Heus ací perquè la seva teologia és veritablement un *desenvolupament* fidel de la confessió teològica de la fe conciliar de l'Església sobre el misteri de Déu-home, el Crist, que ens revela també el misteri de la Santíssima Trinitat com a Déu personal (tri-hipostasiat) *vivent i el qui és*. I com ho ha dit justament el P. Amfiloqüe Radovic, estudiós de la teologia de Palamàs, “Per la manifestació de la seva Hipòstasi (en l'Encarnació), el Crist com a Fill i Verb de Déu dóna testimoni no sols de Déu (= la Santíssima Trinitat) com a Persona, sinó que també testimonia les seves energies personals i en absolut impersonals²⁵.”

Aquest darrer tema de la teologia palamita que citava el P. Amfiloqüe, el tema de les *energies personals* de Déu, ens porta fins al punt central de la teologia hesicasta de sant Gregori Palamàs, però també fins al nucli de la Revelació judeo-cristiana, és a dir al punt central de l'experiència i la tradició de l'Evangelí i de l'Església sobre el Déu vivent i veritable. El testimoniatge teològic palamita i hesicasta ortodox sobre les energies divines increades, que difereixen realment de la naturalesa divina sense dividir-la, és en realitat una nova demostració i confirmació sobre el Déu Personal de la Bíblia. Tot i inaccessible i imparticipable segons les seves naturalesa i essència divines tanmateix es revela veritablement i realment al món i a l'home per les seves energies personals, que són les seves “*potències reveladores*”²⁶.

²⁵ Op. Cit., p. 71.

²⁶ *Homília* 34, (PG 151, 436).

Gràcies a elles nosaltres, els homes, podem prendre part a la vida increada, a la gràcia i a la glòria de la Divinitat eterna.

Segons sant Gregori Palamàs, “les energies de la naturalesa divina” són les propietats eternes, increades i inseparables del Déu personal, vivent i veritable. Són les seves “sortides [προοδοι] i les seves revelacions [εκφανσεις]”, les “energies naturals”, els seus “moviments divins”, les seves “sortides atentes”, les “divines sortides i energies de la Divinitat tri-hipostàtica”. A través d’aquestes energies el Déu de vida i d’amor (= l’Amic de l’home) s’ha revelat i ha actuat en el món, que ha creat del no res, que ha abastat per a la seva salvació, és a dir que ha treballat per a la salvació de l’home i del món, tal i com testimonia la Revelació bíblica íntegra, i l’Economia divina de la salvació íntegra, que culmina al seu apogeu en l’encarnació i l’hominització personals - “autooperades”- del Fill de Déu, el Déu-home, el Crist.

La teologia de sant Gregori Palamàs, justament sobre la base de la Bíblia i en particular sobre la base de l’Economia [οικονομια] encarnada i personal del Crist, estableix aquesta veritat: que el Déu superesencial i transcendent no es revela mai ni de cap manera *segons la seva essència*, sinó només *segons la seva energia natural*, essencial, que sempre és “operada” [ενεργοποιει], posada en acció, pel Déu personal, per la Hipòstasi divina. És Ell qui en-hipostasia la seva naturalesa i en manifesta l’activitat, que n’actualitza voluntàriament i lliurement les potències. És també doncs, segons aquestes capacitats creadores del Déu vivent que pot crear “fora” d’Ell, sense tanmateix alterar

la seva naturalesa ni sotmetre la seva Divinitat a cap canvi. Bastarà citar aquí certs passatges del sant Pare de l'Església i Teòleg de Tessalònica i de la Santa Muntanya que recolzaran aquesta veritat fonamental bíblica i patristica.

Un dels textos potser dels més característics per la teologia palamita de les energies divines increades, així com per la insistència sobre el caràcter personal – triàdic – d'aquestes energies, és potser la 3a carta a Akindynos²⁷. Encara que aquesta carta sigui consagrada quasi per complet al nostre tema, no citarem més que dos passatges. El primer d'ells és el següent:

Heus ací l'única Divinitat de Tres Persones que adorem, heus ací l'essència, la voluntat, el poder, l'energia i altres coses semblants, de cap manera com si fossin una realitat única sense cap diferència entre elles, en no tenir juntes més que una sola essència – aquesta seria prou la follia de Barlaam - , sinó considerades ensems i immutablement en el Pare, i el Fill, i l'Esperit Sant.²⁸

Del passatge que acabem de citar, se'n surt clarament que en el Déu que confessa Gregori Palamàs amb tota l'Ortodòxia, és a dir en el Déu vivent i veritable de la Revelació divina, l'essència divina i les energies divines són ben distintes, tot i que no siguin mai separades ni dividides, sinó que existeixen sols i únicament en el Déu *qui* és i *qui viu*, en les Persones divines de la Santíssima Trinitat, però no independentment, ni al costat, ni per sota d'elles. És ben bé efectivament la Persona qui és portadora de l'essència (o de la naturalesa) i és Ella qui

²⁷ *Obres* 1, 296-312.

²⁸ *Obres* 1, 302.

actualitza les energies d'aquesta essència. El Déu tri-personal (tri-hipostàtic) “es revela, escriu sant Gregori Palamàs, tot sencer en cada energia, i per això la seva essència és indivisible”²⁹. El fet que es reveli i actuï *per les energies*, i no solament per l'essència, no constitueix una revelació menor o una acció d'espècie inferior, ans representa la revelació i l'acció íntegres del Déu íntegre, complet, però del Déu personal – perquè el Déu personal no es revela més que d'aquesta manera, és a dir per l'acció, per l'energia, mentre roman amagat segons l'essència.

En el cas de que no confesséssim o no reconeguéssim el Déu personal i actuant, és a dir el Déu vivent i amic de l'home, el Totpoderós [Παντοδυναμος] (= Aquell que té tot poder = tota energia), escriu encara Palamàs a Akindynos³⁰, ja que Barlaam el Calabrès i els seus partidaris no el reconeixien, això voldria dir que adorariem “un Déu inactiu” [ανεργητος], que no podríem qualificar “d'actuant com a creador” ni tan sols de “divinament actuant” [θεουργον], i tampoc d'“actuant”, i per això l'heretgia de Barlaam ens presenta un Déu inexistent, perquè aquell que no posseeix ni poder ni energia, ‘una manera general no existeix i no és res³¹’. Sempre seguint aquesta 3a Carta a Akindynos, sant Gregori Palamàs diu encara que aquell que diu que “Déu no té energies naturals o essencials” és en realitat

²⁹ *Tríades* 3, 2, 7 (*Obres* 1, 662, 3)

³⁰ sempre a la 3a Carta.

³¹ *Obres* 1, 298. Cf. també aquestes paraules de sant Gregori Palamàs *Capítols* 72 (PG 150, 1172): “Existeix un sol Déu que actua des de l'eternitat [ενεργης] i totpoderós, perquè el seu poder i les seves energies són preeternes”.

com un ateu, perquè és com si digués “que no hi ha Déu”. Una “teologia” d’aquesta mena fins i tot no és cristiana, perquè nega el Déu-home, el Crist: “perquè els sants (Pares) diuen clarament que en absència d’energia natural o essencial, el Crist que adorem en les dues energies o en les dues naturaleses, no és ja ni un Déu ni un home³²”.

El sant arquebisbe de l’Església de Tessalònica desenvolupa també en altres obres inspirades el tresor de la seva teologia bíblico-patrística sobre el Déu vivent i veritable, el totpoderós i l’Amic de l’home, el Pare i el Fill i l’Esperit Sant. Així per exemple escriu a la seva *carta* al bisbe Daniel que:

Tots som criatures, no només de l’únic Pare, sinó també del Fill únic i de l’Esperit Sant... Però puix que l’activitat de Qui actua (és a dir l’energia) pertany a Qui actua, les *obres* [τα ενεργηματα, és a dir aquí les *criatures*, τα κτισματα] venen de Qui actua, no podem dir que siguin obres de l’energia [és a dir que les *criatures* no són l’obra d’una activitat impersonal, sinó de Qui actua per les energies del Déu personal]. Com a testimoni, continua sant Gregori Palamàs, el gran Teòleg Gregori [Nazianzè] quan diu, parlant contra els qui anomenen el Fill ‘Fill de la voluntat’ [es tracta dels arrians]: ‘Si el Pare l’ha engendrat voluntàriament [θελων], un *qui vol* i altra cosa la *voluntat*, un és *Qui engendra* i altra cosa la *generació*, un *Qui parla* i altra cosa la *paraula*, al menys si no tenim l’esperit entelat per l’embriaguesa. El primer és *qui es mou* [ο κινουμενος], el segon el seu *moviment* [κινησις]. En conseqüència *allò que és volgut* [l’obra] no ve de la voluntat, ni Aquell que és engendrat de la generació, ni la Paraula escoltada de la pronunciació, sinó d’Aquell que vol, d’Aquell que engendra, d’Aquell que parla [és a dir que el Fill no és “fill de la voluntat” sinó d’*Aquell qui té* la voluntat, del

³² Ibid. P. 98.

Pare]; el Fill, per tant, és fill *personalment* del Pare, i no de cap voluntat impersonal³³.

El caràcter *personal* de les energies divines del Déu vivent i vertader és doncs ben evident en els textos dels Sants Gregori – l'arquebisbe de Tessalònica i l'arquebisbe de Constantinoble -, i com a conseqüència el significat primordial de les Hipòstasis triàdiques divines també apareix clarament per al conjunt de la teologia dels sants Pares i de sant Gregori Palamàs, al mateix temps que la distinció concreta de l'essència i l'energia en Déu.

Molts altres nombrosos passatges de les obres de Palamàs confessen aquesta veritat. Citem-ne només alguns. El sant, per exemple, escriu, a la seva obra *de la unió i de la distinció*, que: “Cada una de les energies és comuna al Pare i al Fill i a l'Esperit Sant, i segons cada un d'aquestes voluntats que són divines i bones per a nosaltres, el Pare, i el Fill i l'Esperit Sant són l'energia i el poder que creen l'essència, la vida i la saviesa³⁴.” En la continuació del mateix text el nostre sant Pare de l'Ortodòxia lliga estretament la teologia sobre les energies divines a la veritat de *la vida divina interior* i de *l'abraçada recíproca* [περιχωρησις] de les Persones de la Santíssima Trinitat:

Hi ha una inhabitació recíproca i una abraçada recíproca de les [tres] Persones que s'abracen totalment, constantment i inseparablement l'una a l'altra, per bé que l'energia de les tres Hipòstasis és única [...]. Perquè el moviment de la voluntat divina és únic impulsant-se

³³ *Obres 2*, 384-385, que cita el *Discurs teològic 3*, 6 (29,6) de sant GREGORI EL TEÒLEG, on es troba el passatge citat.

³⁴ *Obres 2*, 80; cf. també els *Capítols 91* (PG 150, 1185).

del Pare com a causa inicial, produïda pel Fill i manifestada en l'Esperit Sant.³⁵

Les darreres paraules d'aquest text de Palamàs subratllen indubtablement la participació i el paper particular de cada una de les Persones de la Trinitat en l'obra de la creació del món, de la divina Providència i de la salvació, és a dir en tota l'Economia divina.

Alguns teòlegs occidentals tanmateix acusen sant Gregori Palamàs de negligir en el seu ensenyament el paper i la significació de les Persones divines en l'economia de la salvació del món i de l'home, ja que a la seva teologia, diuen, les energies agafarien aquest paper! Així, segons aquests teòlegs, sant Gregori Palamàs mostraria una certa tendència a “desfuncionalitzar” les Persones de la Trinitat en l'economia de la salvació, perquè ignoraria aquest paper particular de cada Hipòstasi. Segons teòlegs occidentals, els Pares capadocis i sant Atanasi el Gran haurien tingut ja en certa mesura aquesta actitud. A aquestes crítiques occidentals dels sants Pares, altres teòlegs occidentals ja han contestat subratllant molt justament contra ells el fet contrari: que és precisament sant Gregori Palamàs qui per la seva teologia ha introduït a la funcionalitat de les Hipòstasis divines, és a dir al seu paper actiu i personal en la salvació del món i de l'home.

Sense voler en el marc de la present conferència aventurar-nos en una discussió de les crítiques formulades en contra de la teologia palamita³⁶,

³⁵ Ibid. , p. 84.

³⁶ Veure a aquest respecte D.WENDERBURG, *Geist und Energie*, München 1980, així com la crítica que he citat feta per F. VON

subratllem un cop més la *Confessió de la fe* de sant Gregori Palamàs que ja hem citat, i que teològicament és perfectament clara i categòrica sobre el caràcter *trinitari*, personalista, de tota la seva teologia, i en particular sobre la *referència central trinitària* de la seva teologia de les energies divines, com ja ho hem constatat en altres textos citats.

La dificultat que troben alguns autors occidentals, tan catòlics romans com protestants, ve precisament de la incomprensió per part seva dels fonaments bíblics de la Tradició de l'Església sobre la necessitat de distingir en Déu entre *allò que Déu és* i *allò que Déu fa*, és a dir, per una part la *naturalesa divina* o essència, i per altra la voluntat i l'acció divines, les *energies*. En absència d'aquesta indispensable distinció teològica, no hi ha cap possibilitat real de distingir entre *Teologia* i *Economia*, és a dir entre d'un costat l'*ésser* i la *vida* interiors i preeterns del Pare, del Fill que ha *engendrat segons la naturalesa* i eternament i de l'Esperit que *procedeix per naturalesa* i eternament d'Ell, i d'altra costat l'*acte creador, lliure i voluntari* de Déu en el temps, acte que ha posat per Ell mateix amb tot poder, i que és l'obra comuna del Déu personal i tri-hipostàtic: del Pare Causa inicial, del Fill co-Causa actuant per Ell mateix i de l'Esperit Sant co-Causa de l'acompliment, com repeteix sovint sant Gregori Palamàs, fidel deixeble dels Pares Capadocis i de sant Atanasi el Gran.

LILIENFELD. "Kirche im Osten" (Göttingen) 25, 1982, 193-206.
També J. KUHLMANN: *Vergottung im heiligen* curs d'aquest matèxi simposi a Tessalònica, i que serà publicat properament, amb les altres conferències, en un recull particular.

Ja ho hem dit, sant Gregori Palamàs és un deixeble fidel dels sants Profetes, dels sants Apòstols i dels sants Pares de l'Església, i per això la seva teologia parteix abans de tot del Déu vivent i veritable, d'*Aquell qui és = Yahweh*, i de cap manera d'una visió "essencialista" de Déu com la que preval a totes les filosofies, i en particular a l'escolàstica medieval d'Occident, que Palamàs va trobar en la persona de Barlaam el Calabrès.

El punt de partida de la teologia de Palamàs és la Triadologia Ortodoxa, de la que són inseparables la Cristologia i la Pneumatologia, és a dir que parteix de l'experiència plena de gràcia de la fe recta [=ορθοδοξία] i de la vida correcta a l'Església, de l'experiència de la veritable comunió amb el Déu vivent i veritable, el qual és Ell mateix *comunió* en tant que Trinitat de persones, i que en Crist crida també l'home a una *comunió* eterna d'amor, de vida i de gràcia amb Ell, és a dir a combregar amb la seva Glòria i amb la seva Santedat increades – i aquestes són precisament les energies increades de la Divinitat trinitària.

Citem encara alguns passatges d'obres de sant Gregori Palamàs que mostren clarament les dimensions bíbliques de la seva teologia. Tot citant la *Carta 189* de sant Basili, escriu que "donem a Déu els noms de "Vida", de "Bondat" i d'altres semblants a causa de *les energies i les potències que representen* [παραστατικῶν], que presenten, que manifesten *la seva superessència* [és a dir l'essència divina] ja que, segons el gran Basili, el reconeixement de qualsevol essència és possible en la seva energia, la qual permet a l'esperit remuntar-se a l'essència". Segons el diví Gregori de Nisa i tots els

altres [Pares], afegeix sant Gregori Palamàs, “l’energia natural és per a tota essència la seva facultat reveladora [η δηλωτικη πασης ουσιας δυναμις], de la qual només allò que no és [το μη ον] pot ser privat. Perquè el que és [το ον], en participar d’una essència, participa naturalment en tot de la potència que la revela [l’essència] i que la manifesta realment³⁷.” I sant Gregori Palamàs afegeix el seu propi comentari: “però anomenem [Déu] a partir de cada una de les seves energies divines, com a present tot sencer en cada una de elles. [...]. Per bé que les energies divines siguin nombroses,[Déu] del tot sencer és totalment present [ενυπαρχει] en cada una de elles d’una manera completament indivisible³⁸”.

Aquesta mateixa veritat teològica és la que també desenvolupa sant Gregori Palamàs a les altres obres, i en particular a les seves cèlebres *Tríades* i als *Capítols*, és a dir la veritat del Déu que és de veritat el Déu de la Revelació, *Aquell qui és i qui viu*, en tant que Mònada divina i única Trinitat de Persones, en tant que Déu absolutament autònom i lliure, Déu d’amor veritable i de gràcia, etc. Escriu per exemple al *Capítol* 137 que:

segons el pietós ensenyament que ens és donat per la seva gràcia- és a dir per la fe de la nostra divina Església Ortodoxa -, Déu té, per naturalesa, *una energia que el mostra a Ell mateix* [δειτικην εαυτου] i per tant distinta de la seva essència; en efecte preveu i proveeix per endavant les coses inferiors, les crea totes, les conserva i regna sobre elles, les transfigura *al seu grat* com només Ell ho sap, i és en tant que Tal [és a dir sempre amb aquesta

³⁷ Aquesta cita feta per sant Gregori Palamàs és treteta de SANT MÀXIM EL CONFESSOR.

³⁸ *Tríades*3, 2, 7 (*Obres* 1, 662).

energia], que revela el seu ésser com a *Aquell qui és en Hipòstasis* [εν υποστασει ων] i no en *una essència sense Hipòstasis* [ουσια ανυποστατος = una essència impersonal i no subsistent]. Però com totes aquestes energies no reposen damunt un de sol, llavors Déu es fa conèixer a nosaltres com a *Aquell qui és en tres Hipòstasis*, però els qui s'oposen [els herètics antihescastes] diuen que Déu no té una energia natural que el mostri a Ell mateix i que en això difereixi de la seva Essència; diuen que no existeix en una Hipòstasis, i *priven completament d'hipòstasis al Senyor tri-hipostàtic*, ultrapassant així la cacodòxia [la fe errònia] de Sabelius el Libi, que negava la Trinitat d'Hipòstasis, en la mateixa mesura que l'ateisme ultrapassa en perversitat la cacodòxia³⁹.

El passatge de la teologia palamita que acabem de citar subratlla amb claredat tot el significat que cal atorgar a la diferència teològica entre l'essència no revelada i les energies reveladores de Déu – justament les energies per les quals el Déu *vivent i personal* mostra i revela la seva voluntat i la seva llibertat, la seva immutabilitat sense “necessitat natural”, la infinitud de la seva essència (o naturalesa), la seva personalitat vivent i lliure, o més exactament la seva *triple personalitat* (el seu caràcter tri-hipostàtic) en la unitat de l'Ésser diví i de la Vida divina.

El treball teològic i el testimoni personal de sant Gregori Palamàs consisteixen precisament en comentar correctament la Revelació divina, és a dir la manifestació i l'acció del Déu vivent i veritable en l'economia de la creació i de la salvació del món i de l'home, de les quals en donen testimoni tota a tradició judeo-cristiana de la Bíblia i de l'Església, i tota l'experiència benaurada dels hesicastes. De cap de les maneres Palamàs no es fixà com a fita ni fabricar la seva pròpia “filosofia” teològica, ni

³⁹ P.G. 151, 1217.

una “teologia” filosòfica que tractés d’un “ésser” metafísic (per exemple “l’ésser veritable” [το οντως ον] del platonisme, o “l’Únic” [το εν] del neoplatonisme). En realitat aquest no era més que mort i inexistència, no era més que un ésser impersonal desproveït de tota hipòstasi i sense vida, totalment incapaç tant de revelar-se com d’actuar personalment en el món i en la història humana, ja fos com a creador, com a providència o com a veritable salvador i amic de l’home, com a ésser comunicable i participable realment [κοινωνικός, μεθεκτός] per nosaltres els homes, és a dir com Aquell qui eternament vivifica i deïfica l’home, sense alterar-se Ell mateix, ni alterar l’home, sense despersonalitzar ni absorbir en Ell l’ésser personal creat a imatge de Déu.

Contra una tal percepció de la “Divinitat”, tan profundament estranya al Cristianisme, sant Gregori Palamàs escriví a les *Tríades* que ens cal

cercar en un altre lloc un altre Déu [altre que el “Déu” mort de l’“essencialisme” filosòfico-teològic de Barlaam], que no posseeixi només en si mateix la seva pròpia perfecció [αυτοτελη], la seva pròpia energia [αυτοενεργητον] si se’l considera en si mateix, sinó que sigui un Déu *bo* [és a dir que sigui veritablement *Aquell qui és, qui viu i qui estima*], perquè només així no li bastarà moure’s per la contemplació de Si mateix, un Déu que sigui no només autosuficient [és a dir sense ressentir-se de cap mancança ni de cap necessitat], sinó *més enllà de tota plenitud* [υπερπληρεστατον]. Efectivament així és com, *quan voldrà, en la seva bondat*, fer el bé, ho podrà fer: no serà ni impotent ni immòbil, sinó que podrà posar-se en moviment; així és com estarà present en tot i en tots per les seves sortides i per les seves energies creadores i providencials. En una paraula, ens cal cercar *un Déu que sigui participable* d’una o altra manera [Θεον οντα πως μεθεκτον], a fi que participant-n’hi cada u

de nosaltres rebí, de la manera que li és pròpia i en proporció a la seva participació, l'èsser, la vida i la deïficació [οντες και ζωντες και ενθει εσομεθα]⁴⁰.

D'aquestes línies en resulta amb tota claredat, crec, que el Déu que sant Gregori Palamàs confessa, a la seva teologia hesicasta, és exactament l'únic Déu *qui és, viu, i l'únic vertader*, no “el Déu dels filòsofs”, sinó “el Déu d'Abraham, d'Isaac i de Jacob”, que aquest Déu és precisament el Déu i el Pare de nostre Senyor Jesús Crist, el Déu dels Profetes i dels Apòstols i dels nostres Pares, el Déu de l'antic i del nou Israel, el Déu de l'Església del poble de Déu, el Déu de tots els sants glorificats en l'únic Sant, de l'Església dels vivents glorificats en l'únic Vivent i Creador de la vida, de l'Església de la participació en *la comunió* de vida, de llum, de glòria i d'amor del Pare i del Fill i de l'Esperit Sant.

És el Déu vivent de la història de la Revelació, de la Bíblia i de l'Església, de la creació, de la providència, de la salvació i de la deïficació del món i de l'home, no és un ídol mort ni un esquema filosòfic de la “divinitat”, és *Yahweh* (“Aquell qui és”, qui és personalment), Aquell qui abraça en Ell tot l'èsser de la Divinitat, però qui no és ni abraçat per res ni subordinat a res. És el “Sant” d'Israel, el “Sant” completament diferent de les nostres representacions i de les nostres categories lògiques sobre “l'èsser” o sobre la “divinitat”, és el *Déu de glòria*: És Ell qui està revestit de *llum i de magnificència*, el Déu de *l'Amor i Amic dels homes*; és Ell també *qui ens ha cridat a la seva glòria i a la seva virtut, de l'ombra a la seva meravellosa llum, a fi que puguem “contemplar la seva*

⁴⁰ *Triades* 3, 2, 24(*Obres* 1, 675-676).

virtut i *esdevenir* participants de la *seva naturalesa divina*⁴¹, és a dir participants vivents i personals de la *glòria*; és Ell encara qui, mentre que era “ple de gràcia i de veritat”, ens ha cridat també a nosaltres a *rebre gràcia per gràcia, a omplir-nos de tota plenitud divina*⁴², per bé que nosaltres romanguem, en el seu amor i en la seva llibertat, *persones* vivents i sense alteració, semblants a Déu i unides amb Ell, i Ell amb nosaltres, a la imatge de l’abraçada recíproca [περιχωρησις] d’unió i d’unitat trinitàries del Pare, del Fill i de l’Esperit Sant. Caldria aquí fer una comparació amb els Salms de l’Antic Testament així com amb els escrits neotestamentaris, per exemple els de Joan, de Pau i de Pere, que d’altra banda Palamàs cita tan freqüentment, per tal de constatar en quina mesura la seva teologia és autènticament bíblica i nodrida del mateix esperit que ells.

La distinció teològica que introdueix sant Gregori Palamàs entre les energies divines i l’essència divina ens proporciona així l’itinerari teològic que ens és necessari perquè puguem expressar les veritats revelades per Si mateix sobre el Déu vivent i veritable, creador, salvador i deïficant, sobre Aquell qui roman absolutament transcendent però en Qui i amb Qui tenim una unió real, sense anar a cercar cap mena d’identitat de naturalesa (= l’heretgia monofisita en Cristologia) ni perdre la nostra identitat personal (= l’heretgia de Sabelius, i els abismes del panteisme impersonal i del misticismes sense gràcia).

⁴¹ 2 Pere 1, 3-4; 1 Pere 2, 9.

⁴² 2 Joan, 1, 114-16; Ef. 3, 19.

Ho hem dit més amunt, la distància entre essència divina i energies en Déu a la teologia hesicasta palamita es fonamenta sobre tota la teologia dels més grans entre els nostres Pares de l'Església d'Orient, i particularment sobre la teologia dels grans Capadocis i de sant Màxim el Confessor. Aquesta distinció té com a base, ja ho hem dit, la inconcebible i inexplicable distinció que existeix en Déu entre les Hipòstasis divines i la Naturalesa divina – distinció que ella mateixa reposa sobre la veritat de la “Monarquia” d'aquest principi diví que és la Hipòstasi del Pare, Aquell que engendra preeternament el Fill i fa procedir l'Esperit Sant. Segons aquesta teologia dels més grans entre els nostres Pares de l'Església d'Orient, són les Persones o les Hipòstasis divines les que tenen aquí un significat primordial: el Pare, el Fill i l'Esperit Sant, perquè l'essència o la naturalesa divina, a la vegada una i única, no existeix més que en Elles. Els Pares ha subratllat explícitament que ni la naturalesa ni l'essència no podrien existir *ανυποστατος*, és a dir sense hipòstasi, la qual cosa significa que només la hipòstasi pot fer que la naturalesa (o essència) existeixi realment o concretament, que *subsisteixi*. Naturalment també subratllen que no existeix hipòstasi sense essència [*ανουσιος*], és a dir hipòstasi que no tingui la seva naturalesa com a contingut essencial.

Però quan els sants Pares parlen d'*hipòstasi* o d'*existència personal*, això implica simultàniament, en teologia igual que en antropologia, tant la *voluntat* com la *llibertat*, i en conseqüència la potència com a *potencialitat d'actuar*, és a dir l'*energia* que pertany també a la naturalesa mateixa de l'existència personal, a l'essència de la persona o hipòstasi realment existent i

vivent. Per això sant Gregori Palamàs, seguint els Pares, pot dir que igual que una essència o naturalesa no pot existir sense hipòstasi, és a dir sense *subsistir* [υψυσται] en una hipòstasi concreta, exactament de la mateixa manera cap essència a naturalesa no podria existir sense posseir la seva potència natural i la seva energia: “segons sant Màxim, escriu sant Gregori Palamàs, no pot ésser que una naturalesa existeixi ni sigui coneguda privada de la seva energia natural⁴³”. De la mateixa manera, el nostre sant diu en altre lloc: “*una Hipòstasi sense essència i sense energia és impossible*⁴⁴”.

És doncs ben cert que a la teologia de sant Gregori Palamàs la veritat de la distinció – però no la separació – entre l’essència i les energies divines pren directament la seva font de la veritat del mode personal d’existència [τροπος υπαρξεως] del Déu vivent, vertader i totpoderós, del Déu per tant autònom, dotat de voluntat, de poder i de llibertat, qui com a tal és també Creador lliurement i sense cap necessitat, segons la seva voluntat com segons la seva omnipotència natural i la seva energia. Si per tant Déu és certament aquest Creador veritablement lliure i autònom [αυτεξουσιος], certament també ha de posseir el seu poder i la seva energia personals i naturals “perquè no és possible actuar i crear [ενεργειν και δημιουργειν] sense energia, ni existir sense existència [υπαρξεως]⁴⁵”, diu sant Gregori

⁴³ *Tríades* 3, 3, 5 (*Obres* 1, 685).

⁴⁴ *Carta a Damià* (*Obres* 2, 474): Cf: *Discurs demostratiu* 1, 19 (*Obres* 1, 96): Allò que no subsisteix per si mateix [=allò que no és una hipòstasi], no pot ni posseir ni exercir l’energia”.

⁴⁵ *Capítols* 139 (PG 180, 1217).

Palamàs, sempre en unió als Pares. I, a un altre passatge, en parlar de Déu actuant lliurement: “Si hom se’n recorda d’*Aquell qui actua* [του ενεγουντος], designa així de manera implícita l’*energia* [την ενεργειαν]; i si hom parla d’*energia*, abasta amb el verb també *Aquell qui aconpleix aquesta energia*⁴⁶”.

Com a veritable filòsof cristià, i no com a pensador grec, sant Gregori Palamàs sap ben bé, per la fe igual que per l’experiència de l’Església – i això és tant la seva confessió personal com la seva experiència benaurada –, que el Déu vivent i vertader posseeix i manifesta la seva voluntat i determinació divinament lliures i el seu *Consell diví* (cf. la veritat fonamental de la Bíblia sobre el “Gran Consell” de Déu com a Trinitat de Persones, veritat que roman constantment present a la tradició hesicasta i patristica). Heus ací perquè pot declarar que: “la voluntat i la llibertat [de Déu] són una energia de Déu, i una energia increada⁴⁷”. I el nostre Pare escriu en altre lloc: “la divina *Providència* de Déu és una *voluntat bona* [...], gràcies a ella totes les coses venen al temps [= són creades] per una voluntat i una energia creadores⁴⁸”. El Déu vivent i veritable és un Déu que satisfà i actua per la seva energia personal i natural: “Perquè l’energia passa a l’acte [ενεργειται] i actua” i igualment: “l’energia fa una altra cosa del que és *Aquell qui actua*, perquè Déu actua i fa les criatures, mentre que Ell és increat⁴⁹”. De la mateixa manera apareix que la voluntat de Déu i la seva

⁴⁶ *Carta a Gavras 13 (Obres 2, 340).*

⁴⁷ *Carta a Damià, (Obres 2, 340).*

⁴⁸ *De la unitat i de la distinció 15 (Obres 2, 79).*

⁴⁹ *Discurs demostratiu 2, 27 (Obres 1, 103).*

energia mostren el seu *moviment* i la seva *afecció* d'amor lliure per a la creació que lliurement ha volgut i lliurement ha creat: “Perquè el moviment i la voluntat, diu sant Gregori Palamàs, són com un *lligam* [συνδεσμος] entre aquests; no es mostren ells mateixos, mostren allò que vol Aquell qui vol [του θελοντος το θεληθεν δεικνυσα]⁵⁰”.

Certament l'energia natural creadora de Déu segons sant Gregori Palamàs, no presenta de cap manera el caràcter de necessitat que tenia per la teologia d'Orígenes, en la qual Déu, que té una energia creadora eterna, està obligat a crear eternament. El Déu de Gregori Palamàs és *realment lliure*, lliure fins i tot respecte a la seva pròpia naturalesa i a la seva energia natural, i en conseqüència utilitza, és a dir que fa actuar, les potències de la seva naturalesa quan vol, manifestant així la seva omnipotència fins en la seva llibertat [αυτεξουσιος], i en la seva sobirania [κυριοτης]⁵¹ personals, creant quan vol. Sobre aquest tema, sant Gregori Palamàs continua observant que

ja que la facultat creadora i la providència [de Déu] no són altra cosa que la facultat i la disponibilitat d'actuar [ετοιμοτης προς το ενεργειν] quan ho vol – i és això exactament el poder diví –, el seu poder acompanya [συνδρομον] la seva voluntat. –Voldria dir això que la Divinitat sigui composta? –Però, com la seva disponibilitat [η ετοιμοτης] podria ser composta?⁵²”.

⁵⁰ Carta a Gavras 29 (*Obres* 2, 360).

⁵¹ Carta a Gavras 29 (*Obres* 2, 336-7).

⁵² Carta al bisbe Daniel 21-22 (*Obres* 2, 392-3).

En aquest darrer passatge podem parar esment en la resposta que fa sant Gregori Palamàs a la qüestió que Barlaam i els seus partidaris havien formulat als hesicastes ortodoxos, fent notar que la distinció entre essència i energies en Déu ofendria la simplicitat divina, la simplicitat de l'ésser diví. Com ja sabem, era aquesta l'objecció principal dels antihesicastes, els d'ahir com els dels nostres temps, contra la teologia palamita ortodoxa. Sant Gregori Palamàs, ho sabem, resisteix tanmateix aquesta objecció fonamentada sobre la "simplicitat de Déu", objecció per altra part més filosòfica que teològica, provinent de la filosofia escolàstica, per una simple crida a la distinció fonamental que existeix ja en l'ésser diví entre l'Essència divina (la Naturalesa) i les Persones (o Hipòstasis) en el principi diví, sense tanmateix que aquesta distinció, la qual constitueix la quintaessència del Cristianisme, ofengui en res la simplicitat divina.

Per Gregori Palamàs, com pels grans Capadocis i els altres Pares de l'Església d'Orient, la garantia de la unitat i de la simplicitat de l'ésser diví no és tan filosòfica o essencialista com bíblica o personal. No és doncs tant la sola naturalesa o essència divina simple i única qui pot proporcionar la garantia de la unitat i de la simplicitat de l'ésser diví com la divina monarquia de la Hipòstasi del Pare que fa i garanteix la unitat de la Divinitat, puix que, segons les paraules del nostre sant teòleg, "el Pare és sense principi i sense causa, només Ell és causa, arrel i font de la Divinitat contemplada en el Fill i en l'Esperit Sant⁵³".

⁵³ *Confessió de la fe, Obres, 2, 495* cf. també sant GREGORI EL TEÒLEG, *Discurs 20,6*.

El sant arquebisbe de Tessalònica subratlla freqüentment a les seves obres (per exemple a *Sobre la participació divina*⁵⁴), que la Trinitat de les divines Hipòstasis no comporta cap ofensa a la simplicitat de Déu, perquè les Persones no formen una “composició” [συνθεσιν], ni entre elles ni amb l’Essència divina, tot i que les Hipòstasis (= Persones) de la Trinitat siguin distintes sense confusió, perquè són també consubstancials en una abraçada recíproca.

A més, subratlla sant Gregori Palamàs, en Crist també “creiem en un sol Senyor, Jesús Crist, és a dir en un sol Fill de Déu, que s’ha fet home, és a dir doble [διπλουv],” la qual cosa vol dir: “Un sol, doble com a Déu-home⁵⁵”, i tanmateix la seva Encarnació auto-operada, ni “la Hipòstasi composta” [συνθετος υποστασις] que reconeixem en Ell després de l’Encarnació, segons els Pares, no han introduït cap “composició” en Déu, i confessar-les no perjudica tampoc la simplicitat divina. En conseqüència, conclou sant Gregori, de la mateixa manera i per la mateixa causa no n’hi ha cap composició en Déu i podem amb pietat i temor de Déu confessar la diferència teològica entre l’essència i les energies divines.

I sant Gregori Palamàs afegeix encara que segons els Pares, i en particular segons Dionís l’Areopgita, “vetllem amb raó a la vegada a unir i a distingir la Divinitat, puix

⁵⁴ *De la comunió deificant*, 23-29.

⁵⁵ *Teofanis 6 (Obres 2, 226)*.

que la Divinitat mateixa és a la vegada unida i distinta⁵⁶”.
En conseqüència

Hem de confessar que en Déu una cosa és l'Essència, i que una altra és la Hipòstasi o Persona, puix que un sol Déu és adorat en una sola Essència i en tres Hipòstasis. I en Déu una cosa és la Persona, una altra és la 'sortida' [προοδος], o l'energia, o la voluntat, per bé que el Déu que actua, i que vol sigui Un. Però igual que Aquell qui se'n diu *dotat de voluntat* [θελητικον] s'ha revelat tenir una *voluntat*, de la mateixa manera Aquell que se'n diu *actuant* [ενεργη] havia fet veure la seva *energia* [...]. I 'la simplicitat [απλοτης] de Déu no n'és tocada' com ho escriu el gran Basili⁵⁷ [...] Déu sol és sempre indiciblement actuant, i [...] Déu havent concebut totes les coses i mantenint-les juntes, opera [ενεργει] cada una [de les energies divines] en la unitat, simplement i indivisiblement i, altra vegada entrat en Ell mateix i sense deixar-se mai Ell mateix en cada una de les seves 'sortides' (és a dir en cada cosa, en el món o en cada home), se suggereix Ell mateix tot sencer i tot sol, indivisible en les distincions [...]. Déu, amb una sola energia opera tot, del tot sencer present i actuant simplement i indivisiblement en cada [energia] [...] i reconegut tot sencer i tot sol indivisiblement en cada una de les seves energies⁵⁸.

En fi sant Gregori Palamàs afegeix d'una manera igualment característica que “cada potència o energia és Déu mateix”⁵⁹, o més clarament encara en un altre passatge:

Les 'sortides' [προοδοι], les energies i les particions són Déu mateix, - és a dir les vingudes a l'ésser, els naixements a la vida, la saviesa concedida, i totes aquestes coses; això són les providències i

⁵⁶ SANT DIONÍS L'AREOPAGITA, *Dels Noms divins* 2, 6.

⁵⁷ *Contra Eunomi*.

⁵⁸ *De les energies divines* 3-8 (*Obres* 2, 98 – 102).

⁵⁹ *Carta a Gavras* 13 (*Obres* 2, 340).

les bondats increades de Déu – i Ell és elles, Déu, excepte segons l'essència⁶⁰.

A tall de conclusió per a totes aquestes cites, ens podríem referir a aquest passatge del nostre sant⁶¹:

Déu es distingeix segons les Hipòstasis i segons les energies [...] Déu es divideix en Hipòstasis tot restant unit segons les energies, perquè cada una d'aquestes energies és del Pare i del Fill i de l'Esperit Sant. Es divideix segons les energies tot restant unit segons les energies, perquè aquestes mateixes energies són a la vegada i del Pare i del Fill i de l'Esperit Sant [...]. Perquè és només així com hom pot conservar la inconfusió de les Hipòstasis, Déu encarnat estant unit tot sencer a mi sense canviar, concedint-me en una de les Hipòstasis divines la salvació per la Passió de la carn, és a dir la naturalesa divina (unida a mi) i tota potència i energia [...]. Així és que en cada una d'aquestes energies és Déu tot sencer qui es deixa participar [μετεχεται] i que hom pot anomenar-lo tot sencer a partir de cada una. I qui és aquest *tot sencer*? –És el Pare i el Fill i l'Esperit Sant, però no és l'Energia tota sencera la que és anomenada a partir de cada energia, ni la que es deixa participar en ella.

Amb el passatge que acabem de citar, ens tornem a trobar al punt de partida, a la qüestió plantejada de la veritat de la teologia hesicasta palamita, de l'experiència i de la vida espiritual hesicasta, és a dir de la Triadologia, de la Cristologia i de la Pneumatologia, de les seves relacions mútues en el discurs sobre Déu (teologia) i en el coneixement de Déu en l'Ortodòxia.

Ara bé, és precisament aquesta experiència benaurada de la vida espiritual en Crist a l'Església la que confirma la teologia palamita de les energies divines trinitàries

⁶⁰ *De la unitat i la distinció* 15 (*Obres* 2, 79).

⁶¹ *Controvèrsia amb Akindynos* 5, 27 (*Obres* 3, 373-4).

increades, perquè *les energies de la vida divina i de la llum deïfificant increada degoten per a nosaltres els homes només i únicament del Crist fet carn i fet home*, que viu en l'Església per la gràcia de l'Esperit Sant com a salvació i com a salvador, com a vida nova, llum, glòria i deïficació. És precisament sobre la base d'aquesta experiència benaurada en Església que sant Gregori Palamàs pot mantenir el seu discurs sobre Déu i posseir el seu coneixement de Déu, i és justament sobre aquesta base que la seva teologia pot ésser tan autènticament empírica, tan inspirada i tan espiritual. És en l'Església que Palamàs pot conèixer i veure el Déu-home, el Crist, com a font vivent i personal de les energies divines increades provinents de la Santíssima Trinitat per salvar-nos, i és d'aquesta experiència personal i eclesial que ens venen els noms que dóna a l'energia (o a les energies) divina i deïfificant: “gràcia deïfificant de Déu”, “*lligam entre Déu i els deïficats*”⁶², o “*divines sortides i energies de la Divinitat tri-hipostàtica*”⁶³, “energia comuna increada, vinguda del Pare, pel Fill en l'Esperit Sant, proclamada per les paraules transmeses divinament i reconeguda en totes les criatures”, energia que és “*el Regne de Déu venint en poder*”⁶⁴.

En relació amb aquesta experiència és molt característic que sant Gregori Palamàs faci començar a seva teologia hesicasta per un comentari de la transfiguració del Crist al Tabor i de la visió que hi tingueren llavors els sants Apòstols del “poder revelador d'aquesta Llum divina

⁶² 3a Carta a Akindynos.

⁶³ *De la unió i la distinció*.

⁶⁴ *Controvèrsia amb Akindynos* 6, 12 (*Obres* 3, 421).

(tabòrica)⁶⁵”. A les següents obres, el sant de l’Athos i de Tessalònica es girarà freqüentment cap a aquesta llum Tabòrica increada per anomenar-la la *glòria* de Déu i àdhuc *Regne* de Déu. Citem només alguns dels nombrosos passatges que parlen de la Llum divina de la Glòria increada i del Regne de Déu.

Al cim del Tabor, els Apòstols “veieren, segons a promesa del Senyor⁶⁶, el Regne de Déu, *aquesta Llum divina i inefable* que els grans Gregori i Basili *anomenen la Divinitat*, dient que és la llum de la *Divinitat* que havia aparegut als deixebles damunt la muntanya, i que la *belleza* del vertader Totpoderós era la seva Divinitat intel·ligible i visible [θεωρητη]⁶⁷”. El que els Apòstols, afegeix sant Gregori Palamàs, veieren al Tabor durant la Transfiguració, no era altra que “la Divinitat mateixa del Verb com al descobert” [παραγυμνοθεισαν], “la seva Glòria divina”, “el seu esclat diví i increat⁶⁸”, “aquesta llum divina i increada” que és la llum comuna i la glòria comuna de la “Divinitat una i la mateixa pels Tres⁶⁹”.

El sant arquebisbe de Tessalònica parla d’aquesta qüestió d’una manera encara més clara i més penetrant en l’*Homilia* que pronuncià davant el seu ramat de l’Església de Tessalònica *pel dia de la festa de la Transfiguració*⁷⁰. En aquesta homilia, anomena al Crist

⁶⁵ *Homilia* 34 (PG 151, 136).

⁶⁶ Marc, 9, 1.

⁶⁷ *Capítols* 146 (PG 150, 1221).

⁶⁸ *Capítols* 149 (PG 150, 1225).

⁶⁹ *Capítols* 149 (PG 150, 1224).

⁷⁰ *Homilia* 35 (PG 151, 448-449).

transfigurat “Font de la Llum divina que respandeix eternament i Sol de justícia” per afegir que

nostre Senyor Jesús Crist tenia des de sempre al cel aquesta resplendor (del Tabor); d'aquesta manera no tenia necessitat de pregària per a què el seu cos resplendís amb llum divina: no va fer més que indicar, a la intenció dels sants, d'on li vindria aquesta resplendor i com els apareixeria. En efecte, *els justos, ells també, brillaran com el sol al Regne del Pare*⁷¹, i així, esdevinguts tots sencers llum divina, com a rebrots de la Llum divina, podran, divinament i inefable, veure el mateix Crist més que lluminós, *Aquell de qui la glòria, que brolla naturalment de la seva Divinitat, es revelà al Tabor comunicada igualment al seu cos pel fet de la unió hipostàtica*⁷².

A l'*Homilia* 35 que segueix, el sant teòleg de la llum Tabòrica continua descrivint l'experiència dels Apòstols i dels sants Pares i la vivència de la llum divina increada: subratlla que aquesta llum divina i deïficant irradia del Déu-home, del Crist, i que per aquesta energia divina increada, glòria immortal de la Divinitat, Déu s'uneix realment a nosaltres, per bé que segons la seva essència ella mateixa romanguí per a nosaltres inaccessible i imparticipable. Aquesta benaurada energia i glòria divina és l'heretatge etern promès i predestinat dels sants en el Crist, i per això pot repetir que

aquesta glòria i aquesta reialesa i aquesta resplendor són el bé comú i únic de Déu i dels seus sants; per això el profeta salmista pot cantar: Que la resplendor del Senyor el nostre Déu sigui damunt nostre⁷³ - però ningú fins al present ha gosat dir que l'essència pugui ser comuna a Déu i als sants, i única, per més que fou la resplendor

⁷¹ Mat. 13, 34.

⁷² *Homilia* 34 (PG 151, 432).

⁷³ Salm 89, 17.

divina que vingué ara [*durant la Transfiguració*], sobre la muntanya [*del Tabor*], per a revelar-se comuna a la Divinitat del Verb i a la [*seva*] carn; en quant a dir que així l'essència és comuna a la Divinitat i a la carn, això seria el fet d'Eutiques i Diòscor [*els heretges monofisites*], i no dels qui volen fer prova de la pietat [*és a dir els ortodoxos*]⁷⁴

I el nostre sant Teòleg continua adreçant-se així al seu poble ortodox:

Pel que fa a nosaltres, donant l'esquena a aquelles imaginacions d'altre temps i d'ara [*pensa en Barlaam i altres antihesicastes*], creiem, com ho hem après, que els sants veuen i reben per comunió [*κοινωνειν*] el Regne, la glòria, l'esplendor, la llum indicible i la glòria de Déu, però de cap manera la seva essència. Anem doncs cap a l'esclat de la llum de la gràcia, a fi de reconèixer i venerar la Divinitat de triple esclat que brilla de manera única, el raig inefable que brolla d'una sola Naturalesa en tres Hipòstasis, tot projectant [*εκκλαμπουσαν*] una llum única i indicible, i aixequem la mirada de nostre pensament cap al Verb [*el Crist*] que ara roman [amb el seu cos] més enllà dels cels, i s'està en Déu a la dreta de la Majestat [*del Pare*]⁷⁵. [...] Contemplem doncs amb els nostres ulls interiors aquest espectacle grandios: *la nostra naturalesa que roman eternament amb el foc immaterial de la Divinitat* [...]. Apropem-nos doncs per a ser il·luminats i viure en l'eternitat il·luminats per la glòria de la resplendor tri-solar del Principi únic [*Μοναρχια*][...]⁷⁶.

El fragment de sant Gregori Palamàs que acabem de citar és d'una immensa riquesa de contingut i de significat teològics; manifesta clarament per ell mateix les vertaderes dimensions bíbliques i patrístiques de la teologia hesicasta de Palamàs. Però abans d'estudiar-les, citem encara la *Homilia* 35, on es transparenta el caràcter

⁷⁴ *Homilia* 34 (PG 151, 432); *Homilia* 45 (PG 151, 448).

⁷⁵ Cf. Heb. 1, 3.

⁷⁶ *Ibid.*

personal, personalista i més encara *crístocèntric* de la teologia hesicasta palamita de les energies divines increades i al mateix temps del caràcter increat de la gràcia de Déu. Tot establint un paral·lelisme entre el Crist transfigurat i el sol, el nostre sant afegeix:

En conseqüència el Crist, que és el sol de la veritat i de la justícia, que té no sols un esclat i una glòria naturals, sinó igualment la voluntat natural corresponent, brilla providencialment i salutíferament per als ulls que vol i tan com ell ho vol. Per això és que quan ell volgué, aparegué com el sol i es tornà visible als ulls dels Apòstols⁷⁷.

Crec que aquestes paraules no necessiten comentari. Testimonien amb claredat el caràcter evangèlic i soteriològic de la teologia de sant Gregori Palamàs, en la qual el Déu-home, el Crist, hi és al bell mig com a contingut de la teologia hesicasta de les energies divines, increades i deíficants, és a dir de la *gràcia* i de l'*amor* i de la *glòria* lluminosa del Déu vivent i veritable. El Crist pregava al seu Pare per a què els deixebles veiessin aquesta mateixa glòria, així com tots els que a través d'ells creguessin en Ell⁷⁸. Aquesta *glòria*, aquesta *llum*, o aquesta *gràcia*, són la gràcia i l'amor de la Trinitat, el poder etern i increat de les energies creadores, transfigurants i deíficants de la Divinitat tri-hipostàtica: El Pare, el Fill i l'Esperit Sant. Perquè segons sant Gregori Palamàs i segons la teologia i la litúrgia ortodoxes, la transfiguració del Crist no té només un caràcter teològic, sinó també expressament trinitari, i representa la plenitud de la manifestació divina, de la

⁷⁷ PG 151, 44.

⁷⁸ Jn 17...

Teofania trinitària del Nou Testament, com d'altra banda tot el que és del Crist al Nou Testament, a l'Església.

Però és moment de concloure. No ens queda més, per acabar, que dir alguns mots del que constitueix, segons sant Gregori Palamàs, aquesta deïficació benaurada de l'home en Crist, per l'energia i la llum divines increades. El nostre sant ens parla prou àmpliament i freqüentment en les seves obres inspirades. No citarem més que un passatge característic de les seves *Triades hesicastes* inspirades:

La gràcia de la deïficació ultrapassa doncs la naturalesa, la virtut i el coneixement i, segons sant Màxim, 'totes les coses són respecte a ella infinitament inferiors'. Totes les virtuts, com tot el que pot venir de nosaltres, no poden, en efecte, posar aquell que les practica més que en disposició favorable per a la unió divina, però és la gràcia la que, ella mateixa, aconsegueix la unió indicible; per ella [per la unió benaurada] 'Déu sencer abraça [περιχωρει] tot sencer els que són dignes i els sants tots sencers abracen [περιχορουσι] amb el seu ésser tot sencer Déu tot sencer, copsant Déu tot sencer sense rebre altra recompensa que Déu sol per l'ascensió que han acomplert tot pujant vers Ell; Ell s'agafa a ells, tal l'ànima agafant-se al cos, com als seus propis membres'⁷⁹, i els ha jutjat dignes d'ésser en Ell per una adopció enhipostasiada, segons el do i la gràcia de l'Esperit Sant⁸⁰.

Aquesta cita de sant Gregori Palamàs, expressament cristològica, però igualment tan triadològica, pneumatològica, eclesiològica i soteriològica, ens mena de bell nou a la font: és la teologia dels sants apòstols Pau i Joan, de la que hem parlat a l'inici d'aquesta exposició. Perquè tant els Apòstols com sant Gregori

⁷⁹ Sant MÀXIM EL CONFESSOR (PG 91, 1088).

⁸⁰ *Triades* 3, 1, 27 (*Obres* 1, 449).

Palamàs parlen, en una mateixa llengua bíblica i evangèlica, de la salvació eterna i de la vida en Crist en la Santíssima Trinitat, el nostre *únic Déu vivent i veritable, Aquell qui és*. És el mateix contingut el que reapareix al passatge que hem citat i a l'experiència teològica i viscuda de sant Pau: *Jo no visc més, és el Crist qui viu en mi*⁸¹. Es tracta també, a sant Pau com a sant Gregori Palamàs, de la unió dels membres del Crist amb el seu cap diví a l'únic Cos de l'Església, que és l'obra d'unió "de la gràcia del Senyor Jesús Crist i de l'amor de Déu Pare i de la comunió de l'Esperit Sant amb tots nosaltres"⁸².

De la mateixa manera, aquesta passatge hesicasta palamita, a la vegada tan eclesiològic i eucarístic com molts d'altres, ens parla també la llengua de sant Joan sobre *l'abraçada recíproca* [περιχωρησις] divino-humana de la vida comuna benaurada, increada i immortal de les Persones de la Trinitat amb els sants, de la que parla l'apòstol Joan, o més bé el Crist mateix als capítols 1, 3, 6 i 17 de l'Evangeli de Joan.

Subratllem només per acabar una veritat que ja hem mencionat, i que és tan present i tan ben posada de relleu a la teologia de Palamàs. És aquesta veritat de fe i d'experiència per als hesicastes ortodoxos, tant pels de la Santa Muntanya com pels qui els han precedit o continuat, el fet de que *la benaurada divinització segons la gràcia per les divines energies increades no és impersonal, que no despersonalitza els homes*, perquè - i

⁸¹ Gal. 2, 20.

⁸² 2 Cor. 13, 13.

el sant ho subratlla freqüentment – les energies divines són *Déu mateix*, qui s’ofereix en participació i comunió de l’única manera possible i saludable per a nosaltres – i és sempre el Déu personal, Ell mateix, el Déu d’amor i l’Amic de l’home, qui s’ofereix per la seva gràcia (= per les seves energies), com a “amor extàtic”, tal com ho diu l’autor místic dels escrits areopagites, que tan estimava sant Gregori Palamàs⁸³.

Sant Gregori Palamàs, ho hem vist, subratlla amb claredat que en aquesta unió benaurada, personal *segons l’energia*, Déu i els sants s’abraquen recíprocament i que aquesta περιχωρησις, aquesta abraçada recíproca divinohumana és a imatge de la pericorese de les persones de la Trinitat divina, i a la mesura dels dons del Crist, a imatge de la pericorese també que existeix entre les naturaleses sense separació i sense confusió del Crist, naturalesa divina i naturalesa humana. És el Déu-home, el Crist qui proporciona, per a sant Gregori Palamàs com per als altres sants Pares, la mesura i el caràcter salvífic de la nostra unió amb Déu i de la nostra deïficació en l’Esperit Sant; això és el que fa que tota la seva teologia sigui a la vegada tan soteriològica i tant cristològica.

Justament és aquest caràcter cristològic tan marcat de la teologia palamita el que ens conduirà al darrer punt important de la teologia hesicasta palamita – al menys pel que es refereix a la nostra exposició -, sobre *Aquell qui és* el Déu personal vivent i veritable de la Revelació bíblica

⁸³ Per bé que Palamàs hagi ultrapassat de molt l’Areopagita i que pel seu cristocentrisme corregeix i completa la teologia del misteriós escriptor amagat sota el nom de Dionís l’Areopagita.

i de l'economia de la salvació, sobre el Déu de l'Església com el misteri més important de Déu per nosaltres. Es tracta *del lligam que estableix entre la teologia palamita de les energies increades i la divina Eucaristia de l'Església*, que és des de sempre per a l'Ortodòxia el centre i la garantia més autèntica del veritable discurs i del veritable coneixement sobre Déu, perquè és exactament i clarament la font veritable de vida i de comunió amb el Déu vivent i veritable – la Santíssima Trinitat.

Ja a la seva *Confessió de la fe* Palamàs confessa que

reben abans de qualsevol altra cosa la celebració i comunió [κοινωνιῶν] i assemblea del tot mística i santíssima per la qual les altres celebracions reben llur perfecció. Celebrem la memòria d'Aquell qui s'ha buidat [εκενωσε] inexhauriblement d'Ell mateix per prendre una carn, per sofrir per nosaltres i per aconseguir segons la seva divina promesa i la seva pròpia operació els santíssims misteris divins i sagrats [segons els quals] el pa i el calze, el principi de vida, són fets Cos i Sang per concedir als qui s'apropen amb pietat una participació i una comunió inefables amb Jesús⁸⁴.

És encara a les *Tríades*⁸⁵ on el sant arquebisbe de l'Església de Tessalònica lliura la present confessió, d'una teologia vertaderament eucarística, de l'únic Déu vivent i veritable, del Déu *qui és*, el Déu-home, el Crist. Aplicant a l'Eucaristia, a la nostra unió amb el Crist pel misteri de la santa Comunió, el misteri que sobrepassa tot esperit de l'encarnació i de l'hominització del Crist per amor a l'home, sant Gregori Palamàs no dubte en escriure que

⁸⁴ *Obres 2*, 497.

⁸⁵ *Tríades 1, 3*, 38 (*Obres 1*, 449).

el Fill de Déu no s'ha limitat a unir la seva Hipòstasi divina a la nostra naturalesa – oh inconcebible amor per l'home! – tot assumint un cos animat i una ànima dotada d'intel·ligència, per *aparèixer a la terra i viure enmig dels homes*⁸⁶, puix que s'uní – oh miracle d'incomparable abundància! - a les hipòstasis humanes [= persones] mateixes, tot fonent-se Ell mateix amb cada u dels fidels per la comunió amb el seu Cos sant, ja que es fa un sol cos amb nosaltres i fa de nosaltres un temple de la Divinitat tota sencera – perquè en el mateix Cos de Crist *habita corporalment tota la plenitud de la Divinitat*⁸⁷.

Penso que no és necessari estendre'ns més per comentar aquests dos darrers passatges de la teologia ortodoxa palamita, que és a la vegada hesicasta i eucarística. Subratllaré només encara una vegada més que en aquests dos passatges podem veure clarament les vertaderes dimensions bíbliques, eclesials, hesicastes, litúrgiques i escatològiques. Podem constatar fins a on la teologia palamita és clarament d'inspiració apostòlica i patristica sobre la unió divino-humana, la “comunió de deïficació [κοινωνία θεωσεως]”, tal com ho diu ell mateix al *Discurs demostratiu*⁸⁸, i que es tracta perfectament de la unió del Déu deïficant i dels homes que ha deïficat, de la unió d'*Aquell qui és* eternament el Déu vivent, del Déu Personal, Trinitari, i dels homes que han estat vivificats, fets immortals en Ell, i deïficats per la glòria eterna i increada de la seva Divinitat.

⁸⁶ Baruc 3, 8.

⁸⁷ Col. 2, 9.

⁸⁸ *Discurs demostratiu* 2, 78 (*Obres* 1, 149).

L'Escola de Teologia Ortodoxa Sant Gregori Palamàs, de Barcelona, viu i treballa sota la Presidència d'Honor de S.E. Msr. Luka, Bisbe del Patriarcat de Sèrbia per Europa Occidental, i vinculada a la Parròquia Protecció de la Mare de Déu, amb domicili al carrer Aragó, 181.

Des del mes de Maig de l'any 1994, l'Institut de Théologie Orthodoxe St. Serge, de París, reconeix, sosté i avala plenament l'ensenyament d'aquest Centre Col·laborador de Barcelona. La seva Junta Directiva garanteix i serveix d'enllaç amb la direcció acadèmica de Saint-Serge, d'una part, i de l'altra, amb l'autoritat canònica de l'Eparquia, sota la que es troba vinculada.

Els estudis de l'Escola de Barcelona estan normalment immersos i compaginats dintre del ritme de pregària de l'Ofici Diví i de la Divina Litúrgia, doncs la Teologia és abans de tot pregària continuada i insistent, segons la Tradició dels Pares.

El fonament i el propòsit dels cursos de Teologia en primer lloc és una diaconia, un servei de l'Església, ja que la Teologia en el sentit ortodox és un dels més grans dons de Déu a l'Església. Gaudir i valorar els dons divins és digne, bo i necessari. Aquesta actitud ens porta vers la unió i la comunió amb Deu i amb tots els homes dins l'experiència del misteri de l'Església.

“És el Déu vivent de la història de la Revelació, de la Bíblia i de l'Església, de la creació, de la providència, de la salvació i de la deïficació del món i de l'home, no és un ídol mort ni un esquema filosòfic de la “divinitat”, és Yahweh (“Aquell qui és”, qui és personalment), Aquell qui abraça en Ell tot l'ésser de la Divinitat, però qui no és ni abraçat per res ni subordinat a res. És el “Sant” d'Israel, el “Sant” completament diferent de les nostres representacions i de les nostres categories lògiques sobre “l'ésser” o sobre la “divinitat”, és el Déu de glòria: És Ell qui està revestit de llum i de magnificència, el Déu de l'Amor i Amic dels homes; és Ell també qui ens ha cridat a la seva glòria i a la seva virtut, de l'ombra a la seva meravellosa llum, a fi que puguem “contemplar la seva virtut i esdevenir participants de la seva naturalesa divina”, és a dir participants vivents i personals de la glòria; és Ell encara qui, mentre que era “ple de gràcia i de veritat”, ens ha cridat també a nosaltres a rebre gràcia per gràcia, a omplir-nos de tota plenitud divina, per bé que nosaltres romanguem, en el seu amor i en la seva llibertat, persones vivents i sense alteració, semblants a Déu i unides amb Ell, i Ell amb nosaltres, a la imatge de l'abraçada recíproca [περιχωρησις] d'unio i d'unitat trinitàries del Pare, del Fill i de l'Esperit Sant.”

